

היהודי הגלותי מִפֶּה הפתעה

מבחר שירים נשכחים

הקדים מבוא והביא לדפוס: גדעון טיקוצקי

גבריאל פרייל, "הדוכס הגדול של ניו יורק" בלשונו האוהבת של דן פגיס, היה המשורר העברי הבולט בארצות הברית במחצית השנייה של המאה העשרים ואולי גם היוצר העברי המשפיע ביותר שפעל אז מחוץ לישראל. פרייל היה בן דורם של נתן אלתרמן ולאה גולדברג (כמוה גם הוא התחנך בליטא והיה יליד אותה שנה עצמה, 1911), אולם ריחוקו מן הארץ ואוזנו הכרויה לשירה האנגלו-אמריקנית קירבו אותו דווקא אל המשוררים הצעירים ממנו, שמרדו בבני דורו ושחוללו בשנות החמישים והשישים את התמורה הגדולה בשירה הישראלית.

פרייל פרסם את השירים שבעמודים הבאים בעיתונות ובכתבי העת, אולם הם לא נדפסו בספריו וכך צללו לתהום הנשייה. ספק רב אם המשורר ביקש להשכיחם; סביר יותר להניח שסיבות טכניות כאלה ואחרות מנעו את כינוסם בספר. מצד איכותם אין שירים אלה נופלים מכשבע מאות השירים שהופיעו בעשרת ספריו העבריים (לצידם פרסם גם ספר שירים יחיד ביידיש, 'לידער', 1966, ובו בעיקר ביכורי שירתו, טרם שהחל לכתוב עברית). לבקיאם ביצירת פרייל יזכירו שירים ישנים-חדשים אלה נושאים הנוכחים תדיר ביצירתו: פרטי הנוף הרומנטיים (שקיעה, ירח, גשם) בעולם מחולן וממודרן, עמידתו הבודדה-אך-הריבונית של הדובר בכרך, בית הקפה כמקלט יום ולילה, והקרבה הנפשית אל הארץ דווקא מחמת המרחק הגיאוגרפי. לא נפקד כאן גם מקומו של התחביר השירי הפריילי, שמגושמותו המסוימת היא ספק פועל יוצא של ניתוקו מן העברית הדבורה בארץ, ספק ברוח השירה העברית שהתחברה בספרד בימי הביניים.

השירים כאן, מבחר מתוך כעשרים וחמישה נשכחים שאותרו, הם "משני הקצוות", כשם אחד מספרי שיריו: מראשית כתיבתו בעברית ועד השירים האחרונים שכתב סמוך למותו. הוא נפטר בירושלים בשנת 1993, בשעה שביקר בארץ והשתתף באירועים להשקת אסופת שיריו המקיפה 'אספן סתוים' בעריכת דן מירון, חברו ונוצר יצירתו. ניקוד השירים הותאם לנוסח הנוהג כיום, בעיקר בהטלת דגש בכל בג"ד כפ"ת בראש מילה. ספרו של יותם פופליקר 'שירת הארכיב של גבריאל פרייל', שראה אור לאחרונה בהוצאת מוסד ביאליק, הוא המשך מומלץ למפגש החדש-המחודש עם פרייל ועולמו.

מדליק הפנסים

אָזמֶר:

על מדליק הפנסים הבהיר
בִּלְיֹלוֹת הַשְּׁחֹרִים וְהַגְדוּשִׁים
שְׁיָמוּת בְּקָרוֹב.
הוא צֵעִיר וְזָקֵן מֵהַכּוֹכָבִים
שֶׁעָנוּהוּ בְּזֶה־רִשְׁמִים סָתוּם,
עַתָּה אֲכַזְרִיּוֹת דִּהְרָה יִחְפֶּה בְּתַבֵּל;
כִּסִּיל הָנָהוּ – אֶךְ חֶכֶם מִזֶּה הַשֶּׁמֶשׁ
הַמְּטִירָה לְהַבּוֹת,
עַתָּה צָמְאוּ יָדָיו צֵל וְעֵינָיו – נַחֵם;
רַעֲלָב הוּא – אֶךְ טוֹב מֵאֲלוֹ הַשָּׁדוֹת
יִהְיוּ אֲבָנִים
וְנִשְׁבָּעִים לְאָדָם: תְּבוֹאָה לָנוּ –
עַתָּה בּוֹנֵה הָרָעַב טְרַקְלִינִים לְפֶאֶר.
חֲרֹשׁ הָעוֹלָם הַמְּאֻכָּלִס,
וְהַבְּכִיּוֹת הָעוֹלּוֹת גְּלָמוּדוֹת
בְּרַחוּבוֹתָיו –
אֵינָן נִדְמוֹת.
וּמְדַלֵּיק הַפְּנִסִּים הַבְּהִיר
יִקְדֵם אֶת פְּנֵי הַגִּנֵּן הַשָּׁחַר.

(”ניב”, כלי מבטא לסופרים צעירים, ניו יורק, כרך ב, גיליון ד, מרס 1938, עמ’ 6. ”בִּסִּיל” – בכפל הוראות, הן טיפש והן שם-כוכב).

קול נהרותיי

כל מיני העצבונות האלה:
 עצבונה של זקנה בלילה אטום הזכרונות,
 עצבונה של ילדה מול בקריה חלקים פראי,
 עצבון העננה שבטרים אביב,
 עצבון השמש שבטרים סתו –
 נגודים הם שנחתמים בי
 כבחותם ראשית וכליה;
 מוצאם הראשון של נהרותי.

כל העצבונות הבלתי-נתפסים
 וכן אלה המוחשים למדי
 נתלים בגופי כבעץ בוער,
 מוטסים אלי כאלו הייתי
 תחנה אוירית אחת בעולם,
 חוגגים בי חגם שאינו חדל:
 קולי עונה להם – ער ונואש.

(בצרון, שנה כו, כרך נב, חוברת ה [251], אייר תשכ"ה, עמ' 24. השיר נדפס בשולי רשימה של משה הנעמי על שירת פרייל).

עננים, אירוניה מחייכת

מַעֲנֵן. לֹא כֵן הָיָה בִירוּשָׁלַיִם
בְּכַתְבִּי עַל מוֹצֵרֶט וּבִרְטוֹק:
מְקַלְטִים.

הַמוֹסִיקָה שֶׁלָּהֶם נִבְעָה בְּתוֹגָה מִתְבַּהֶרֶת
זֶהְתָּה בִּי חוֹף.

יִכְלָתִי לְנַעַר חֵינוּךְ עַל עֲצָמִי
לְהַתְמַחֹת בְּהִלָּל לְתַפּוּחַ.

מִתוֹךְ זִקְנָתָה הַשְּׂאִילָה לִי הָעִיר
רַעֲנָנוֹת בְּדַמּוּי.

עַד בּוֹאִי לְמָקוֹם הַשְּׁנִי וְכֵאן אֲנִי כוֹתֵב:
מַעֲנֵן מָאֵד.

הַגֶּשֶׁם מִחֶשֶׁב יְרִידָה
הֶרְחוּב כְּבֹר מִפְּרִיֵת מְטָרִיֹת
וְהַמוֹסִיקָה שְׁלִי תוֹבַעַת מוֹצָא

הַצֶּרֶךְ הַגָּדוֹל שְׁלִי הוּא הַקְלָטָה.

("הדאר", שנה 60, גיליון ו' [ב'תר"ו], ה' בטבת תשמ"א, 12.12.1980, עמ' 87. השיר נדפס לצד מחזור השירים "מעבר לנאמר" [א-ב], 'אדיב לעצמי: שירים 1976-1979', הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, עמ' 24. מצד תוכנו השיר הוא המשך השיר "מוקלטים", שם, עמ' 23, שאף נזכר כאן בשמו).

לא פחות מייטס

הִשְׁרַב מִשְׁנִיָּא כְּתִיבַת שִׁיר
מוֹצִיָּא כְּתֵב אֶסּוּר נִגְדִי
מִסְכָּסְךָ אֶת הַמְּרָאוֹת
הוֹפֵךְ אוֹתִי לַחֲפָרְפֶּרֶת

שָׁכּוּב מִיָּסֶר אֲנִי
מִצָּרֶף מִן הָעֶרְפֶּל
אוֹת לָאוֹת
וּבִיד חֲרָפִית עֲמִלָּה
עוֹשָׂה לִי קִיץ אַחֵר.
נָאוּם עָרִיק הַשְׁרַב.

מֵאַחֵר יוֹתֵר אֲנִי חוֹזֵר לְסֵתוֹ
וְלִילְדוֹת הַנֶּעֱצָבוֹת
שֶׁבְּנוֹפִיו.
לֹא פָחוֹת מִיֵּיטֶס
אֶכְאֵב מָה שְׁאֶכְאֵב
מֵעֵבֶר לְמַבֵּעַ
בְּסֵתוֹ.

("הדאר", שנה 64, גיליון לה [ב'תשצ"ג], ראש השנה תשמ"ו, 13.9.1985, עמ' 592. לצד שיר זה נדפסו השירים: "טלטולים ומה-מחג", "בחיבוקי הרשת" ו"ככפפה", שנכללו בספר 'חמישים שיר במדבר: שירים 1980-1985', הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה בעריכת מנחם פרי, 1985, עמ' 13, 51 ו-59 בהתאמה; ארבעת השירים שבו ונדפסו ב'מאזנים', כרך נט, גיליון 4, חשון תשמ"ו, אוקטובר 1985, עמ' 2).

לא בדיוק קונצ'רטו

א.

יו יו מא הסיני מנגן הערב כמכשף
את הקונצ'רטו לצ'לו של סן-סן הצרפתי,
אתמול התרחצתי בכפר שירים לפני
מחר אלון בעירה ממרקת על גדות ההדסון
באוויר האמריקני השולף צפרים מאילן לאילן.

הכל טוב כל כך. אך מי אני בעצם?
נהנתן ונזיר גם יחד, או פשוט
מתאים לי יותר להתאמן ביבוב פלבי:
גופי רזה כשל ילד, השירים
מתחמקים כפושעים
ותרגומם אבן שחוקה.

ב.

לפעמים אני פותח את המסך הקטן
רואה שני גבורים רומנטיים
במאבק מר על אהבה
עזה כמות ככתוב
אך ללא שמץ של ציניות –
אמונה שלמה סעורה עוברת בהם.
עם דעיכתם על האקרן
אני סוגר את ההרפתקה:
פושקין נגמר, צ'קובסקי עזב
ושניהם לא ידעו בעצמם
שהגבורים שלהם חלקו ביניהם
איזו תמימות דרוכה לא פחות
מאהבתם האחת.

מרפט כבגד ישן אני רושם לי
שורות בעברית, ביידיש.
לא קונצ'רטו בדיוק, משהו חור יותר
תוך ספיר הערב הגוע.

על הקיר

חֶסֶד הָאוֹנִים הָזֶה, הַכְמִיָּה הַזֹּאת
לְטוֹס לִירוּשָׁלַיִם, לְלוֹנְדוֹן וּפְתַע
לְעֶצֶר כְּזָבוּב נֶצוּד עַל הַקִּיר,
מֵה פֶשֶׁר הָאֲבָנִיּוֹת הָאֲרוּרָה הַזֹּאת
אִם כִּי עוֹד בְּהִיּוֹתִי נֶעֱר כֶּבֶר
רְכִשְׁתִּי לִי אֲמָנוֹת לֹא מְכַבֶּדֶת זֶה
שֶׁל שְׂכִיבָה מְרַפֶּדֶת עַל סִפָּה
וּקְרִיאת סְפָרִים גַּם עַל הַתְּקֵרָה.

כְּדִי לַחֲזוֹק אֶת מַעֲמָדִי מוֹל מְקַנְאִים
וּבְכָלֵל אֲנָשִׁים קְלוּשֵׁי תְבוּנָה וְדַמְיוֹן
הִיִּיתִי מְרֻבָּה לְדַבֵּר בְּשִׁבְחָן שֶׁל
דוֹדוֹתִי חוּה וְנַחֲמָה לְבֵית פְּרִיִּיל.
גַּם הֵן הִצְטִינוּ בְּתַחֲנוּם הַנְּנוּחֹת
יָמִים וְלֵילוֹת עָבְרוּ עֲלֵיהֶן חֲפוּזִים
מִתַּחֲנוֹת פְּהוּק אַחַת לַשְּׁנִיָּה:
וְהֵן קָרְאוּ רוֹמָנִים נִפְלָאִים
שׁוֹפְעִים רוֹמַנְטִיקָה זֶהְבָּה.

אֵךְ הַגְּבוּרִים סָבְלוּ מִגֹּאֲוָה יְתֵרָה
הַעֲדִיפוּ כְּנֶרְאָה לְהַתְעַסֵּק עִם אַחֲרוֹת
אוּ שְׁפִשׁוּט לֹא נִזְדַּמֵּן לָהֶם לְשֵׁהוֹת זְמַן-מָה
בְּעִירָה שׁוֹפְעַת בְּתוֹלוֹת אַחוּזוֹת חֵלוֹם,
הַדּוֹדוֹת הַטּוֹבוֹת צְפוּ מִבֶּקֶר עַד עָרֵב
אֵךְ בִּינְתִים עָבַר הַזְמַן עַל גְּדוּתָיו
וְכַעֲטִלָּף הִטִּיל צֵלוֹ עָלֵי בְנֵי יוֹרֵק
וְהִטִּיסוֹת אֵינָן רוֹצוֹת לְטוֹס – שְׁבִיתָה.
כָּל דְּבַר מֵאַחֵר מְדִי מְסַפֵּק מְדִי.
זָבוּב נֶצוּד עַל הַקִּיר.

(ידיעות אחרונות, "שבת – ספרות, תרבות, אמנות", ה' בסיון תשמ"ו, ערב שבועות, 12.6.1986, עמ' א).

הספר נמסר לדפוס

הספר נמסר לדפוס.
אני יוצא ומוציא
שמש חלמונית עומדת
תוך שמי־ביצה מלבינים.

אם גם עיני תופסת
בקצה אפק משחים
בליטת ענן אט הופכת
למשהו פילי או דבי.

משחק דיונים
של מזגי אור;
משב רוח דומה
עובר בטורי שיר.

פגישה מקרית או מכוונת
ספק קרבה או זרות
אך איזו מובנות מרחפת
מעל אות טריה מדפסת.

יופי וסגריר

יום קר זועף בירושלים
היהודי הגלותי
מפה הפתעה:
מזג האויר פה הפך
לאמריקני, או
כמו היה ליטאי
עם אותו סגריר
והרהורי סגריר.

אך בבקר תפתח
העיר כורד
בין הריה
תשתלט על פלגת
ברושיה,
ואשה בסגל תצית
חלום רדום; עוד
קורה בצהרם שהעיר
מוציאה ספר כגנב
מרשת של חכמה.

לעת ערב איש לבן שער
קורא בו, בכרסה,
כוס יין בצדה,
ומסכם הרהור אחר הרהור
על יפי וסגריר.

(ידיעות אחרונות, "שבת – תרבות, ספרות, אמנות", כ"ב בסיון תשנ"ג, 11.6.1993 [כשבוע לאחר מות פרייל], עמ' 28. לצד השירים נכתב: "שני השירים בעמוד זה נכתבו על ידי גבריאל פרייל בשבועות האחרונים בעת ששהה במשכנות שאננים בירושלים". השירים נדפסו לצד ריאיון שערכה שרה אורטל עם המשורר – "הריאיון האחרון").